

T. Lysenko, postgr.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MATRYKULS OF GERMAN UNIVERSITIES AS A SOURCE FOR THE STUDY OF EDUCATIONAL STUDIES OF UKRAINIAN STUDENTS AT GERMAN UNIVERSITIES

The article highlights the role of matryculs as the source for coverage the studies of Ukrainian students at German universities in the late XVII – early XIX century.

Keywords: matrykuls, German universities, Elucidative, cossack petty officer, immatrykulation, students.

УДК 94(=162.4):323.1 "18"

I. Малацай, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МЕМОРАНДУМ СЛОВАЦЬКОГО НАРОДУ 1861 Р.

У статті досліджуються причини та передумови створення Меморандуму словацького народу 1861 р., як головного програмного документу словацького національного руху другої половини XIX ст.

Ключові слова: Словаччина, національний рух, Меморандум.

Після першої половини XIX ст., часу відносно стабільного розвитку Австрійської імперії, середина XIX ст. стала для неї часом випробувань. До погіршення фінансово-економічного та внутрішньополітичного становища додалася ще й поразка у війні з Італією 1859 р. Головним завданням у нових соціально-економічних та політичних умовах, що склалися на другу половину XIX ст., в імперії Габсбургів для міністра внутрішніх справ А.Баха (1849-1859) стало збереження австрійськими правлячими колами на чолі з імператором багатонаціональної монархії.

Лише після падіння "бахівського абсолютизму" активувалася боротьба угорців проти віденської влади, за повернення Угорщині становища, яке вона мала ще у першій половині XIX ст. і була позбавлена після революційних подій 1848-1849 років (самоврядування). Конфлікт між угорською політичною елітою й Габсбургами посилювався у 1861 році, і приводом для цього став розпуск угорських законодавчих зборів 7 листопада 1861 р. і "тимчасове" відновлення абсолютизму (1861-1865 рр. – "провізоріум Шмерлінга"). Всі ці події, і в першу чергу видання 20 жовтня 1860 р. федералістської конституції ("Жовтневий диплом") істотно вплинули і на словацьке суспільство.

Словацький національний рух на початку 60-х р. XIX ст. мав свої особливості. На чолі словацького національного руху в цей час постали Я. Францісці, Ш.Дакснер, В. Пауліні-Тотт, які обіймали адміністративні посади в органах місцевої влади в Угорщині [1, с. 261]

У слов'янських народів та румун Угорського королівства динаміка та інтенсивність національного руху залежала від багатьох чинників, одним із яких була соціальна приналежність. Суттєво відрізнявся характер національного руху народів, де переважало сільськогосподарське населення (словаки, серби, румуни), і народів, що мали чисельну буржуазію та шляхту (хорвати, словенці). Відмінність залежала також від державно-правових традицій та від можливості існування політичних або культурних об'єднань. На середину XIX ст. словаки не мали ні сприятливої соціальної структури суспільства, що унеможливило спірання на неї у процесі національно-визвольної боротьби, ні державно-правової традиції, ні власної виборно-представницької установи (сейму). Таким чином, боротися за національну рівноправність вони могли, лише користуючись "природженим правом", на що вказував на початку 50-х рр. XIX ст. Л. Штур: "для відродження нашого суспільства, для того, щоб ми посіли чільне місце у світовій історії відповідно до наших сил та можливостей, ми маємо раз

і назавжди звільнитися від нестерпного чужого гніту і здобути державну самостійність. Адже у народу, який перебуває у рабстві, зв'язані руки, дух його пригнічений, і він завжди наражається на небезпеку рано чи пізно загинути. Окрім цього, кожен народ із утратою своєї політичної самостійності втрачає і честь. А той, хто завжди прислуговує іншим, безсилий скинути із себе ярмо – викликає неповагу з боку інших народно-правових осіб... А оскільки самостійність потрібна, насамперед, більшості слов'янських племен, то для нас вона є питанням національне, найважливіша справа" [10, с. 118].

У 60-ті рр. XIX ст. словацькі патріотичні кола починають приділяти більше уваги програмі і тактиці національного руху. У 1860 р. Ш. Дакснер пише брошуру "Голос із Словаччини", у якій він спираючись на історичні, господарські та культурні традиції, обґрунтував право на рівне становище словаків в Угорщині та визначив позиції, які в подальшому стали головними пунктами програми словацького національного руху [2, с. 231-232].

Сам текст "меморандуму" (як його назвав один із представників словацького національного руху М. Ференчик у листі до Й. Гурбана від 1 вересня 1860 р.) Ш. Дакснер написав у Великому Колпові. Відразу після написання "Голосу" Ш. Дакснер розповсюдив його серед своїх однодумців, запропонувавши їм ознайомитись і, можливо, щось додати. Текс було схвалено всіма читачами, підтвердженням чого була пропозиція М. Ференчика негайно видати "меморандум" і надіслати Й. Штрессмаєру (член імперської ради, уповноважений словаками представляти їх національні інтереси), яким він керувався б як програмою, наданою словацькими патріотами. На жаль, текст "Голосу зі Словаччини" вийшов друком із запізненням – лише у січні 1861 р. [3, с.304].

У вступі до словацького видання автор висловлював надію, що його "Голос" стан носієм словацького національного духу та свідомості у Словаччині. Він відокремлював терміни "мадьяр" та "угорець", пояснюючи, що словаки – це угорські слов'яни і теж вважаються "угорцями". "Вони заселяють гірський край королівства, мають притаманну лише їм етнографію, яка відрізняється від мадьярської". Далі він наголошував, що "любов до ближнього не зобов'язує бути залежним, але зобов'язує піклуватися про своє власне життя" [8, с. 348].

"Голос" був основним документом, на який у подальшому Ш. Дакснер спирався під час складання "Меморандуму словацького народу" 1861 р. Фактично "Голос зі Словаччини" був першим кроком на шляху формування словацьких вимог, які аж до 1914 р. слугували основою програми національного руху словаків. Ідея єдності

угорської держави й водночас відокремлення та самостійне існування словацької нації (як автономії) була вперше вписана в цій брошурі та впродовж наступних років залишалася незмінною. Проте, враховуючи особливості соціально-економічного та політичного життя словаків брошури було недостатньо для поживлення словацького національного руху.

Для згуртування та інформування про події, які відбувалися в країні й безпосередньо стосувалися словаків, необхідно було створити єдиний осередок, який відіграв би об'єднувальна-інформаційну роль. За відсутності політичної партії, яка конструктивно підходила б до пропагування позицій національного руху, таким осередком могла стати лише газета.

Після обговорення питань фінансування, обрання головного редактора, було вирішено видавати в Будапешті словацьку політичну газету "Пештбудинські відомості" двічі на тиждень під редакцією Я. Францисці [8, с. 351].

В умовах державно-правових змін устрою імперії газета перебувала під впливом особистих політичних поглядів Ш. Дакснера, розуміння словацького національного питання якого стало для Я. Францисці вказівником у процесі формування програмної лінії газети та цілей словацького національного руху [3, с. 302].

У першому номері довгоочікуваної словацької політичної газети були надруковані завдання, які ставили перед собою її засновники. У статті наголошувалося на необхідності вирішення національного питання, але в межах єдиної держави та неподільного угорського королівства. Зверталась також увага на те, що під час вирішення загальноімперських питань уряд повинен обов'язково враховувати й інтереси словаків у соціальному, національному, мовному та законодавчому аспектах. В одному із пунктів вказувалося на те, що словаки виступають за співпрацю з усіма слов'янськими народами монархії і що газета повідомлятиме про події у слов'янському світі й у такий спосіб зміцнюватиме загальноімперську єдність. В кінці статті Я. Францисці наголошував, що "Пештбудинські відомості" звертатимуть увагу та друкуватимуть матеріали, присвячені вирішенню питання освіти, розвитку словацької культури та господарства" [7, с. 7].

Заснування газети та завдання, які було поставлено перед нею як і "Голос із Словаччини" Ш. Дакснера, вказували на необхідність створення програми національного руху словаків. Останнім поштовхом, який прискорив процес доопрацювання тексту "Меморандуму словацького народу", стали вибори до угорських Державних зборів 1861 р. На його роботу поклали великі надії представники всіх національностей, що проживали у межах Угорщини. Це було перше зібрання після придушення революції 1848-1849 рр. В нових соціально-економічних та політичних умовах, які вимагали реорганізації державно-правових відносин, лідери словацького національного руху намагалися привернути увагу до вирішення національного питання.

Враховуючи особливість розвитку словацького суспільства та його менталітет потрібно підкреслити, що найактивніші представники словацького національного руху вбачали можливість досягнення рівноправності всіх народів Габсбурзької імперії лиш мирним шляхом, тобто прийняттям відповідних законів та постанов, для чого необхідно було отримати місця в законодавчому зібранні. На підтвердження є лист К. Черно до М. Гурбана у жовтні 1860 р., у якому зазначалося, що словаки не мають права відійти від "конституційного життя" й лише на законних підставах, борючись за місця в угорському сеймі, зможуть досягти бажаного [2, с. 87]. Вибори до угорського сейму не залишилися поза увагою словацьких прогресивних кіл. Однак представ-

ники словацького національного руху та словацьке населення в цілому не були до них підготовлені. Це визнавав і головний редактор "Пештбудинських відомостей" Я. Францисці, який наголошував, що словаки не мають власної політичної програми, якою вони могли б керуватися під час виборів.

Наступним кроком, що сприяв прискоренню прийняття програми словацького національного руху, став запропонований Я. Францисці проект національних вимог. Це була пропозиція спільного вирішення національного питання словаків та угорських русинів, в якій зазначалися наступні вимоги:

- виділити територію Північної Угорщини з компактним проживанням словаків та русинів в окрему територіально-адміністративну одиницю, визначити їх південні кордони за етнічним принципом;
- визначити на означеній території за адміністративну мову всіх рівнів влади словацьку або русинську і щоб усі посади обіймали мешканці даної місцевості;
- на території проживання словаків і русинів дозволити автономну церковну організацію, а в школах увести навчання рідною мовою;
- дозволити заснування національно-культурних, літературних та наукових товариств й забезпечити їх державне фінансування;
- дозволити вільно скликати народні збори, сейми, при необхідності загальнонаціональні збори (для вирішення національно-культурних, освітніх, економічних та релігійних питань) [5, с. 10].

Програма була надіслана до угорського сейму та представлена для обговорення в словацькому та русинському прогресивному середовищі. Однак, ніякої відповіді не було отримано. Так само як і Ш. Дакснер, Я. Францисці зробив спробу сформулювати національну програму. Але запропонований ним варіант був більш схожим на вимоги населення Східної Словаччини [5, с. 11].

На початку 60-х рр. XIX ст. на сторінках словацьких газет і журналів починають з'являтися статті, в яких, по-важно, мова йшла про необхідність створення власної національної програми з метою координації спільних дій усіх патріотів словацького суспільства. Для того щоб документ, у якому були висловлені основні прагнення словацького населення, мав свою чинність та визнавався за загальнонаціональну програму, на думку більшості, його необхідно було схвалити на загальнонародних зборах за підтримки широких верств населення [5, с. 12].

Ідея про скликання словацьких національних зборів у словацькому середовищі з'являється ще на початку 1861 р. Саме зібрання відбувалося 6 та 7 червня 1861 р. м. Мартин за участі 1600 осіб, серед яких були вчителі, священики, адвокати, ремісники, землевласники, торгівці та селяни. Збори розпочалися у неділю вранці на площі біля протестантського собору по завершенню церковної служби. Першим із привітальною промовою виступив мартинський староста О. Кош, після чого було обрано президію та двох головуючих – Я. Францисці а М. Годжу. На урочистому зібранні було вирішено назвати цю подію "Словацькими національними зборами в Турчанському св. Мартині" [9, с. 208].

Головним питанням мартинських зборів було сформування вимог, які мали б визначити становище словаків, як рівноправного народу у складі Угорщини. Ш. Дакснером було запропоновано проект Меморандуму, який він підготував ще 20 березня 1861 р. Роблячи екскурс в історію, Ш. Дакснер підкреслював, що "що наша історія та народні повір'я свідчать про те, що ми є найдавнішими мешканцями на землях, оточеними Карпатами. Ще до приходу мадяр наші батьки цю землю називали своєю. З давніх здавен крім землеробства та торгівлі,

ми [словаки] мали державний устрій, який частково зберігся і до сьогодні у влаштуванні Угорщини. Наша свідомість підказує нам, що ми є таким ж народом, як і мадяри або будь-який інший народ цієї держави, і тому національна рівноправність та громадські свободи повинні бути закономірними, а не химерними. Ми не можемо мати менші права ніж будь-яка інша нація нашої держави" [5, s. 15].

Альтернативний проект був запропонований Й.Немешані, у майбутньому, представником поміркованої течії під назвою Нова школа. До того, як запропонувати цей документ у м. Мартині, його було схвалено на зібранні представників місцевої влади 2 червня 1861 р. у м. Ліптовський Мікулаш. Дана програма обмежувалася лиш вимогами у галузі освіти та мовній політиці. Частина учасників Словацького національного зібрання, яка підтримувала програму Й.Немешані, виступила проти утворення словацького "Округа" (територіально-адміністративна одиниця). Одним із перших був Я. Паларик, який разом із своїми однодумцем Л. Догнанім запропонував своє бачення вирішення словацького питання. Вони наголошували, що головним ворогом для словаків є не Угорщина, а віденська влада, проти якої словаки мають боротися разом з мадярами. Участь та перемога у цій боротьбі надасть змогу словакам автоматично отримати національну незалежність. Однак, переважна більшість учасників зібрання погодилася з текстом документа, запропонованим Ш. Дакснером [5, s. 17].

Документ, що отримав остаточну назву "Меморандум словацького народу 1861 р.", складався із чотирьох пунктів. Головною метою, яку ставили перед собою прибічники Меморандуму, було визнання словаків як окремої нації, що мало бути зафіксованим на законодавчому рівні. Так, у першому пункті було записано, що самобутність словацького народу та державність словацької мови має бути не лише визнаною, а й підкріплюватися законом та інаугураційним дипломом. Ця вимога виходила з необхідності визнання існування словацького народу та була спрямована проти концепції, яка визначала за "політичний" лише мадярський народ. У наступному пункті зазначалося про необхідність визнати землі, що були заселені словаками, окремою територіально-адміністративною одиницею держави під назвою "Округа". "Недостатньо визнати лише автохтонність, необхідно, щоб кожен народ був визнаний в тому територіальному просторі, яким його наділив Бог. До того ж буд недоречно, коли дізнавшись про твоє походження, співрозмовник не матиме уяви де саме знаходиться твоя батьківщина", – і далі: " для влади – визнання "Округа" буд вказувати на рівноправність словаків з іншими народами Угорщини, а використання в його межах словацької мови, в якості офіційної, підтверджуватиме існування громадянських свобод в країні" [4, s. 339-340].

Щодо мовного питання, як на думку авторів Меморандуму могло бути вирішним для словаків шляхом утворення "Округа", пропонувалося угорську мову залишити лише у якості дипломатичної, як "засіб взаємопорозуміння" не виключаючи при цьому використання інших мов. Також було запропоновано відмінити Статті 16 від 1791 р., Ст. 7 від 1792 р., Ст. 4 від 1805 р., Ст. 3 від 1836 р., Ст. 6 від 1840 р., Ст. 2 від 1844 р., Ст. 16 від 1848 р., які ущемляли права слов'янських народів в Угорщині [4, s.341].

Що до належного виховання та політичної підготовки словацької молоді, було запропоновано заснувати Юридичну академію у м. Банська Бистриця та відкрити кафедрі словацької мови та літератури у Пештському університеті, а також дозволити створювати літературні та наукові товариства "за підтримки державним коштом".

В останньому пункті програми словацького національного руху йшла мова про те, що словаки прагнуть вести свою боротьбу за "права, які вже мають мадяри" у союзі з рештою слов'янських народів (русинів, румунів, сербів і хорватів), які проживають у межах Угорського королівства. Ці рядки стали свідомством присутності у словацьких патріотичних колах ідеї слов'янської єдності у боротьбі за національні права, яка згодом, наприкінці XIX ст., була втілена у створенні коаліції румунів, сербів та словаків.

Не зважаючи на досить сміливий характер вимог для народу, який довгий час не мав права голосу, у жодному із пунктів не було висунуто пропозицію відокремлення етнічно-словацьких земель у окрему державу. Навпаки, наприкінці тексту було зазначено: "ми за неподільну конституційну державу" [4, s. 343].

Ідея створення самостійної Словацької держави ще довгий час не хвилювала патріотично налаштованих представників словацького суспільства. Лише у XX ст. за нових умов розвитку світового суспільства з'явилися певні думки, щодо майбутнього існування словацького народу.

Ще одним питанням, яке викликало суперечки серед учасників мартинського зібрання стало – кому для розгляду подати Меморандум? Більшість на чолі з Я.Палариком, Я. Немешані, та Л. Догнанім запропонували надіслати його до Угорського сейму. Інша частина висловила за те, щоб документ було розглянуто і Угорським сеймом і імператором. Існувала й інша позиція: подати текст вимог лише до імператора. Але враховуючи той факт, що Відень вже один раз (у 1848 р.) зрадив словаків, більшістю голосів було вирішено надіслати Меморандум до Угорського сейму [9, s. 264].

Ще до передання Меморандуму дна розгляд до сейму, у країні розпочалася "антимеморандова акція". Вона була організована представниками помадярченого земанства, які заперечували, що петиція є виразником, прагнень словацької нації. Мотивація була такою, що учасники мартинських зборів не були делегованими та уповноваженими виступати від імені всього словацького народу і тому Меморандум є недейсним. Але очікуваного результату з боку влади дана акція не мала й лише надала змогу ознайомитися з нею більшої кількості словацького населення.

Крім прийняття Меморандуму на зборах у м. Мартині було прийнято рішення про створення постійного національного комітету до якого увійшли 22 чол. серед яких були Ш.Дакснер, М. Гурбан, М. Мудронь та інші. Очолив комітет Я.Францисці. Вже 27 червня 1861 р. делегація із восьми чоловік на чолі з Я. Францисці вручила текст петиції словацького народу заступнику голови угорського сейму К. Тісі. Однак Меморандум словацького народу не був розглянутий на засіданнях сейму, що пояснюється незацікавленістю депутатів, та відсутністю словацьких представників у ньому, які б наполягли на цьому. До того ж, невдовзі Угорський сейм взагалі було розпущено [5, s. 19].

Після розпуску Угорського сейму, членами постійного національного комітету було вирішено надіслати Меморандум до імператора. Активним ініціатором даної пропозиції був Й.М. Гурбан, який ще у лютому 1861 р. запропонував створити Словацьку автономію, як складову частину Австрійської імперії.

3 грудня 1861 р. на засіданні комітету у м. Мартині було підготовлено текст петиції до імператора, який складався із двох документів під назвою "Звернення до імператора про видання закону на захист словацького народу" та Проект закону Про утворення самостійної Верхньоугорської Округи" [Див.: 4, s. 344-357].

За змістом Віденський меморандум був схожим на той, що було надіслано до Угорського сейму, але вже більш детальним. Так, у другому пункті зазначалося, що "Околіє" як складова частина Угорщини, має бути наділена власним національним представницьким органом влади та верховною судовою владою" [Див.: 2, s. 369-377].

У другому документі було детально виписане улаштування майбутньої словацької автономії. Насамперед перераховувалося шістнадцять округів, які мали увійти до складу "Округи". У параграфі 55 визначалася столиця, якою мало стати м. Банська Бистриця де б знаходився Верховний королівський суд та словацький сейм (Краєві збори). Також у Меморандумі наголошувалося на тому, що крім автономії у сфері освіти та культури словацька економіка також має отримати можливість самостійного розвитку, що було досить важливо, беручи до уваги рівень розвитку місцевого господарства [4, s. 356]. Віденський меморандум можна охарактеризувати як документ у якому мова йшла не лише про визнання словаків як самостійної нації, а й підготовчим проектом до відокремлення словацьких земель як самостійної територіально-адміністративної одиниці у складі імперії.

12 грудня 1861 р. делегація на чолі з Ш.Мойзесом вручила петицію імператору Францу Йосипу I. Розглядаючи Меморандум, члени намісницької ради звернули увагу лише на питання освіти та культури. Як наслідок, 21 серпня 1862 р. було дозволено заснувати словацькі гімназії та культурно-просвітницький осередок Матицю словацьку [6, с. 82-83]. У тогочасних умовах розвитку словацького суспільства Матиця словацька стала символом національного руху.

Слід відзначити, що активізація національно-політичного руху словацького народу, який у продовж багатьох століть знаходився у складі Угорського королівства була зумовлена загальноєвропейською тенденцією національних рухів, а особливо рухом угорської буржуазії за свої права. Загострення національного

питання на початку 60-х рр. XIX ст. в Австрійській імперії, який був зумовлений економічними, політичними та соціальними чинниками, а також поживавленням національних рухів народів Центральної та Південно-Східної Європи підвів найбільш свідомих представників словацького національного руху до необхідності створення програми словацького національного руху. Результатом їхньої діяльності став Меморандум словацького народу 1861 р. який мав визначити становище словацького народу у багатонаціональній державі. Хоча документ за стилем викладення більше схожий на прохання, однак він став програмою, якою керувалися представники словацького національного руху. Спільний багатовіковий історичний розвиток угорського та словацького народів вплинув на формування основних політичних вимог словаків. Про це свідчить той факт, що хоча словаки і прагнули створити власну територіально-адміністративну одиницю, але лише у складі Угорщини, яка ва свою чергу була частиною Австрійської імперії.

Список використаних джерел

1. Гурбан-Ваянский С. Нынешнее положение словаков // Славянский ежегодник. Издание Киевского славянского общества. – 1884. – Вып. VI. – С. 248-267.
2. Dokumenty k slovenskemu národnemu hnutí v rokoch 1848-1914: V 3 zv. / – Bratislava, 1962. – 1972. Zv. – 1.
3. Dejiny Slovenska: V 6 zv. / Bratislava, 1992. – Zv. 3.
4. Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti / Čaplovič D., Beňko J., Marsina R. – Bratislava, 1998. – Zv. 1.
5. Holotík Ľ. Memorandum slovenského národa z r. 1861 // Historický časopis. – 1963. – R. 11, Č. 1. – S. 3-29.
6. Славянские матицы XIX век / Исламов Т.М., Лещиловская О.П., Ненашева З.С. Харциева Г.Ю. / Под ред. Лещиловской О.П. – М., 1996.
7. Pešťbudínske vedomosti. – 1861. – 21 februar. – S. 7.
8. Polla B. Ku geneze Daxnerovho Hlasu zo Slovenska // Historické štúdie. – 1957. – R. 3. – S. 346-353.
9. Z prameňov národa. Na pamiatku 125-ho vyročia vzniku Memoranda slovenského národa 1861 r. – Martin, 1988.
10. Штур Л. Послание славянам с берегов Дуная. Славянство и мир будущего. – СПб. 1909.

Надійшла до редколегії 01.02.13

И. Малацай, канд. ист. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

МЕМОРАНДУМ СЛОВАЦКОГО НАРОДА 1861 Г.

В статье исследуются причины и предпосылки создания Меморандума словацкого народа 1861 г., как главного программного документа словацкого национального движения второй половины XIX в.

Ключевые слова: Словакия, национальное движение, Меморандум.

I. Malatsay, Ph.D. in History, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MEMORANDUM OF THE SLOVAK NATION IN 1861

This article investigates the causes and conditions create the Memorandum of the Slovak nation in 1861 as the main program document of the Slovak national movement in the second half of the nineteenth century.

Key words: Slovakia national movement Memorandum.

УДК 629.341:94(47).083:94(477)

С. Машкевич, д-р фіз.-мат. наук,
проф. наук. співроб.

Інституту теоретичної фізики ім. М. Боголюбова НАН України, Київ

ДО ІСТОРІЇ АВТОБУСНОГО СПОЛУЧЕННЯ В ДЕРЕВОЛЮЦІЙНОМУ КИЄВІ

Розглядається маловідомий епізод історії Києва – влаштування пасажирського автобусного сполучення в 1913-14 роках, що мало метою створення конкуренції трамваю та здешевлення приватного трамвайного підприємства напередодні його викупу містом.

Ключові слова: Київ, міський транспорт, автобус.

В історії київського громадського транспорту датою відкриття автобусного руху зазвичай вважається грудень 1925 року [16, с. 159]. Насправді автобусне сполу-

чення в Києві було вперше організовано 1913 року. Воно не набуло широкого розвитку, проіснувало всього півтора роки, й тому цей епізод залишився маловідо-